

Válasz
Balogh András, Pritz Pál és Szilágyi István
opponensi véleményére

Mindenekelőtt szeretném megköszönni opponenseimnek disszertációm alapos elolvasását és az összesen mintegy 40 oldalnyi terjedelemben kifejtett értékelést, méltatást illetve konstruktív bírálatot. A hagyományoknak megfelelően válaszomban csak utóbbira térek ki.

Balogh András terjedelmes véleményének szerencsére rövid bírálati részében rögtön a lényegre tapint: miért nem 1945-től elemzi a szerző a témát? (6. o.) Hiszen a hidegháború 1945–1991 közötti időszakának bemutatása szempontjából nyilván ez lenne a logikus kiindulópont. Az általa felhozott érvekkel természetesen egyet is értek. Az 1953-as kezdést ugyanakkor az indokolta, hogy ebben a disszertációban én nem általában a hidegháború egész korszakát, hanem kifejezetten az *enyhülés* történetét állítottam vizsgálatom középpontjába, mert ezzel kapcsolatban dolgoztam ki olyan új tételeket, amelyek reményeim szerint valóban megváltoztatják majd a témával kapcsolatos tudományos diskurzust itthon és külföldön egyaránt. Így ez a tematika tűnt a leginkább alkalmasnak arra, hogy új tudományos eredmények modell-szerű bemutatásával a disszertáció megfeleljen az MTA doktori cím követelményeinek. Opponensemnek azonban nem kell sokáig várnia az általa javasolt időszak elemzésére sem, mivel a jelenlegi értekezés alapján készülő könyv valóban 1945–1991 között fogja tárgyalni ugyanezt a témakört. A bővítésnél különös figyelmet fogok fordítani a Balogh András által kiemelt 1945–1947 közötti átmeneti korszak vizsgálatának, amikor a kooperáció és konfrontáció elemei egy történelmileg nagyon rövid időszakban rendkívül dinamikusan keveredtek egymással.

Opponensem a 6. oldalon úgy fogalmaz, hogy a „szerző szemléletéből adódóan az 1950-es évek közepétől a hidegháború már véget ért és ezután nagyon súlyos veszélyek legfeljebb átmenetileg következtek be.” Itt annyi pontosításra van szükség, hogy szerintem a *hidegháborús logika* szűnt meg 1953 után. Maga a két világrendszer és két katonai–politikai tömb antagonisztikus szembenállásán alapuló *hidegháborús nemzetközi rendszer* ugyanis 1945 és 1991 között végig fennállt, és az csak a Szovjetunió, illetve a keleti blokk integrációs szervezeteinek ugyanabban az évben, 1991-ben történt felbomlásával szűnt/szűnhetett meg. Így 1953-tól *párhuzamosan* volt (továbbra is) érvényben a hidegháborús nemzetközi rendszer a maga megváltozhatatlan antagonizmusával, és az enyhülés mint a kelet–nyugati viszonyban ettől fogva mindvégig érvényesülő új kényszerű együttélési modell.

Balogh András úgy véli, hogy a kubai rakétaválságot valószínűleg optimistábban ítélem meg, mint amilyen a helyzet akkor volt, és hogy nem lehet utólag sem kizárni egy háborús katasztrófa lehetőségét a nagyhatalmak között. (10. o.) Természetesen ez is olyan kérdés, amelyet hitelt érdemlően nem lehet bizonyítani se pro se kontra , az én valóban optimistább olvasatom azon alapul, hogy a legfelső döntéshozatali szint ma már ismerhető dokumentumaiból éppen annak a kényszerű szuperhatalmi kooperációs mechanizmusnak a rendkívül hatékony működése bontakozik ki, amelyet az egész 1953 utáni korszak egyik meghatározó tényezőjének tartok . Opponensem szintén felveti a hidegháborús válságokkal kapcsolatban a kiszámíthatatlanság és a véletlen és ellenőrizhetetlen folyamatok problémáját (9. o.), Ezek valóban a legjelentősebb bizonytalansági tényezőket jelentik az egész hidegháborús időszakra vonatkozóan. Ehhez most

csak annyit tennék hozzá, hogy magam is tervezem ezek alapos vizsgálatát a korszak valódi, azaz kelet–nyugati válságainak a további tanulmányozása során.

Opponensem felveti, hogy máig sem teljesen „világos, hogy Magyarországnak mi volt a közvetlen szerepe a német újraegyesítésben, a Varsói Szerződés felszámolásában és magának a szovjet rendszernek a megszüntetésében, az azonban nyilvánvaló, hogy a magyarországi fejlemények közvetlen kapcsolatban álltak és nyilvánvalóan hatottak is a világ fő folyamataira. „ (4. o.) Ezzel egyben arra is utal, hogy itt bőven van még mit kutatni és feldolgozni. Ezzel teljesen egyetértek, és ahogyan disszertációm utolsó fejezetében jeleztem, az 1990–91-es időszak fejleményeiről eddig még magam is csak vázlatos megközelítés megfogalmazásáig jutottam. Éppen ez lesz a készülő könyv másik bővítési iránya: a ma már ezekre az évekre is kutatható hazai kormányzati, illetve Varsói Szerződés/KGST iratok, valamint a jelentős mennyiségben hozzáférhető szovjet, amerikai, német, brit és francia dokumentumok alapján fogom rekonstruálni szovjet blokk megszűnésének meglehetősen bonyolult folyamatát.

Pritz Pál a tőle megszokott alaposággal és részletességgel bírálja dolgozatomban számos állítását, így indokolt, hogy ezekkel magam is a szokásosnál bővebb terjedelemben foglalkozzak. Az *enyhülés* új értelmezésére kidolgozott koncepciómat, vagyis, hogy 1953 után egészen 1991-ig lényegében mindvégig az enyhülés időszakáról beszélhetünk, nem tartja meggyőzőnek. Mivel ez eddigi elméleti munkásságom legnagyobb jelentőségű, és sokak számára nyilvánvalóan provokatívnak tűnő újítása, valójában az sem lepett volna meg, ha három opponensem közül hárman kérdőjeleznék meg ezt a nemzetközi irodalomban is egyedülálló tézisemet. Mivel azonban Szilágyi István véleményében részletesen ismertettem egyben – Balogh Andrással együtt – el is fogadja azt, én pedig csak ismételni tudnám az általa(m) elmondottakat, ennek a kérdésnek bővebb

tárgyalásától eltekintek abban a reményben, hogy így közvetett módon ugyan, de mégiscsak választ adtam a felvetésre. (Közbevetőleg említtem meg, hogy egy másik, mintegy 15 éve kidolgozott tételemet, amely a Brezsnyev doktrína lebegtetéséről szól, eleinte szintén többen szkeptikusan fogadták, mára azonban a nemzetközi irodalomban is használják, itthon pedig már egyenesen népmesei jelleget nyert, azaz a szerző említése nélkül is gyakran említik.)

Pritz Pál felveti, hogy a címmel ellentétben a dolgozat sem a szovjet blokk, sem Magyarország történetét nem tárgyalja „szisztematikusan és elmélyülten.” (1. o.) Ez kétségtelenül így van, s ha opponensemben ilyen hiányérzet támadt, akkor az nyilvánvalóan rögtön igazolja azt a másik felvetését is, hogy feltehetően szükség lett volna egy olyan bevezetőre, ami kijelöli a tárgyalt téma pontos határait. Ezt a dolgozatban csak annyiban tettem meg, hogy – tartva ilyen jellegű elvárásoktól – hangsúlyoztam, hogy ez a munka *nem* a magyar külpolitika szisztematikus története, s ezt nem is kérték számon rajtam bírálóim. Hasonlóan tisztázni kellett volna – s jobb híján ezt most teszem meg – hogy a dolgozat valójában csak a címben szereplő *három elem*: Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika *metszetét* vizsgálja, és nem vállalkozott arra a sziszifuszi feladatra, hogy ezeket a maguk teljességében és egyben kölcsönhatásában mutassa be. Azt remélem, ebben a szűkített értelemben mégiscsak elfogadható az értekezés címe, hiszen célom az volt, hogy a vizsgált időszakban Magyarország szerepét a szovjet blokk részeként és egyben a nemzetközi politika aktoraként vizsgáljam. Ugyanakkor hosszú távú kutatási programom megvalósítása során valóban közelíteni fogok a felvetésben jelzett „teljesség” felé, így tovább kutatom a szovjet blokk államainak egymás közötti kapcsolatait és szerepüket a blokk közös politikájának, illetve a kelet–nyugati viszonynak az alakításában. Ezért teljesen egyetértek opponensem megállapításával, hogy a dolgozat a “mai tudásunkat szintetizáló” (3. o.) eredményeket tükröz. A szovjet blokk belső kapcsolatrendszerének feltárása, illetve az egyes államok nemzetközi

politikában játszott szerepének bemutatása jelenleg a nemzetközi hidegháború-történeti kutatások egyik legizgalmasabb és egyben legígéretesebb területe. A Szovjetunió európai szövetségesei között ugyanis egy rendkívül bonyolult és állandó változásban lévő viszonyrendszer alakult ki. Az egyes államok a hatvanas évek elejétől fogva határozottan törekedtek sajátos gazdasági, politikai, stratégiai érdekeik érvényesítésére, mégpedig nem csupán Moszkva ellenében, hanem egymással szemben is. Mindennek feltérképezése azonban csak az elmúlt egy-másfél évtizedben kezdődött meg – ennek az új nemzetközi kutatási területnek az egyik fő képviselőjeként magam is azt remélem, hogy még sokáig lesz módomban ebben a nagyszabású tudományos vállalkozásban részt venni. A szovjet blokk történetének rekonstruálása terén azonban más helyen már eddig is hozzájárultam a teljesebb kép megalkotásához, így legyen szabad felhívni a figyelmet az általam éppen 15 éve alapított Cold War History Research Center angol nyelvű honlapján (www.coldwar.hu) elérhető *The Chronology of the Soviet Bloc (1945–1991)* című, teljes egészében fizetés nélküli nemzetközi gyakoronokok önkéntes munkájával létrehozott hatalmas, és nemzetközileg is egyedülálló tudományos munkára. Ez az eddig elkészült 1945–1968 közötti időszakra vonatkozóan mintegy ezer oldalon mutatja be a keleti blokk összehasonlító történetét, a jövő év végéig elkészülő teljes anyag pedig mintegy 3 ezer oldal terjedelmű lesz.

Pritz Pál hiányolja, hogy az 1956-os semlegesség tárgyalásánál nincs szó az előzményekről. Valóban így van, s bár erről korábban részletesen írtam egy 1997-es tanulmányomban, a disszertációban erre nem tértem ki. Mivel számos más kritika is az 1956-os forradalom nemzetközi kontextusával kapcsolatos, itt kell tisztáznom, hogy a dolgozatban az 1956-tal foglalkozó részt kifejezetten igyekeztem a lehető legtömörebbre fogni, így abból sok fontos részlet kimaradt. Ennek oka, hogy ez munkásságom leginkább ismert része, mind a nagyközönség, mind pedig a szűkebb szakma számára, ezért a korábban több

könyvben és mintegy 30 tanulmányban megírt történet ismétlése helyett igyekeztem a vizsgált hosszú időszak, mindenekelőtt az 1953–56 közötti évek, illetve az 1956 utáni évtizedek fő trendjeinek bemutatására koncentrálni. Opponensem vitathatónak tartja az általam bevezetett Mikoján-doktrínát, amely szerint egy adott kommunista országban bekövetkező, súlyos politikai válságot először *helyi erőkkel, szovjet katonai beavatkozás nélkül* kell megpróbálni megoldani. Egyúttal szóvá teszi, hogy az annak eredeti publikációjára vonatkozó hivatkozásnál „se híre, se nyoma” nincs Mikojánnak. (4. o.) Ezt először olvasván attól tartottam, hogy talán magam is összekevertem *Az 1956-os forradalom a világpolitikában* c. könyvem 1996-os első és 2006-os második, jelentősen átdolgozott, bővített kiadását, de szerencsémre ezt éppen opponensem tette: a hivatkozás a 2006-os kiadásra vonatkozik (nem pedig az 1996-osra), és ott a 85. oldalon megtalálható Mikoján 1956. október 23-i SZKP elnökségi ülésen tett kijelentése, illetve az arra alapozott szerzői tézis. Itt a kérdés valójában úgy merülhet fel, hogy a történésznek joga van-e utólag a történelmi szereplők helyett/számaára olyan doktrínát alkotni, amelynek létezéséről, illetve annak alkalmazásáról így természetesen maguk sem tudhattak. Én úgy vélem, hogy igen, amennyiben a történész által vizsgált folyamatok logikája ezt egyértelműen alátámasztja. Szerintem itt éppen ilyen esetről van szó, és a szovjet vezetés valójában ösztönösen ezt a módszert igyekezett alkalmazni számos későbbi válságos helyzetben: az 1968-as csehszlovákiai krízis során mintegy nyolc hónapon keresztül, 1978–79-ben Afganisztánban pedig mintegy másfél éven át. A doktrína *sikeres* alkalmazására végül a szükségállapot 1981. decemberi lengyelországi bevezetése kapcsán került sor, ahol így végül el tudták kerülni a szovjet csapatok beavatkozását. Ezt a megállapítást pedig nem csupán megérzésre alapozom, hanem az itt említett valamennyi válság során alkalmazott szovjet válságmenedzselési folyamat ma ismerhető forrásainak alapos és beható elemzésére. Balogh András és Szilágyi István pozitív állásfoglalása ez ügyben megerősít abban, hogy mégsem járok tévúton, és

remélem, belátható időn belül a nemzetközi irodalomban is használni fogják ezt az újításomat.

Az első, 1956. október 24-i szovjet beavatkozásra vonatkozó kezdeményező szereppel kapcsolatban azonban a források és az irodalom újbóli alapos áttekintése után a legnagyobb sajnálatomra meg kell állapítanom, hogy opponensemnek igaza van: bár természetesen van olyan forrás, amelynek alapján azt állítottam, hogy október 23-án a szovjetek kezdetben, még az esti elnökségi ülést megelőzően vonakodtak a beavatkozástól, és az is lehet, hogy ez így is volt, de a ma ismerhető források alapján valóban nem lehet „filológiai pontossággal” megállapítani az események menetét. (5. o.)

Az 1956. október 31-i szovjet kormánynyilatkozat előzményeivel kapcsolatban valóban elfelejtettem hivatkozni az 1993-ban megjelent „Jelcin dosszié” említett lábjegyzetére, (6. o.) talán azért, mert ott csak arra történik utalás, hogy a deklaráció 1–2 nappal korábban készült, miközben én egy 1990-ben a Public Records Office-ban talált brit külügyi dokumentum alapján azt mutattam ki, hogy Moszkvában már *1956 májusában* készülöben volt egy ilyen jellegű dokumentum, s így a hivatkozásban is azt adtam meg, ahol ezt a dokumentumot publikáltam.

Az 1956. október 30-án a szovjet vezetésben a magyarországi csapatok lehetséges kivonásáról hozott döntéssel kapcsolatban Pritz Pál azt írja, hogy Moszkva „tisztában volt azzal, hogy ezeket a feltételeket a Nagy Imre kormány nem tudja teljesíteni” (7. o.). Mármost azokat, amelyekről azt írtam, hogy ezek teljesítése esetén a szovjetek lehetségesnek tartották a csapatkivonást: ezért cserében a szocialista rendszer megőrzését és a szovjet blokk egységének fenntartását várták el. Ehhez bizonyítékként Kaganovics *október 23-i* megjegyzését idézi arról, hogy a magyar és a lengyel helyzet alapvetően különböző. Márpedig az tény, hogy a szovjet vezetés október 30-ig nagyon is

reménykedni akart a helyzet politikai megoldásában, az aznapi elnökségi ülés „engedékeny„ határozata is még ezt tükrözi.

Opponensem alighanem félreértette, amit a szovjet beavatkozással kapcsolatban írtam, bírálva, hogy azt „súlyosan hibás” döntésnek minősítettem (7. o.). Csakhogy én ezt az október 24-i *első* szovjet intervencióról írtam, amit Pritz Pál maga is „súlyosan elhibázott” lépésnek minősít két oldallal később (9. o.), nem pedig a november 4-i másodikról, amelyről már húsz évvel ezelőtt is azt írtam, hogy azt nem lehetett elkerülni, így ebben nincs vita közöttünk. Itt jegyzem meg, hogy a „rendnek” a „legbrutálisabb eszközökkel” történt helyreállítása kapcsán is természetesen a *második* szovjet beavatkozásról írtam.

Azt viszont jeleznem kell, hogy a szovjetek október 30-án *nem* „egy időben” döntöttek a kormánynyilatkozat kiadásáról és a magyarországi beavatkozásról (7. o.), ahogy opponensem írja, hanem az a helyzet, hogy utóbbiról a helyzet gyökeres átértékelése után, *egy nappal később*, október 31-én született meg a döntés. Elfogadom ugyanakkor, hogy az október 24-én Budapestre küldött négytagú szovjet válságmenedzselő missziót nem szerencsés tárgyalódelegációnak nevezni. Örökzöld téma az 1956-os forradalom leverésének a nemzetközi baloldalt meggyengítő hatása, ezt opponensem sem mulasztja el kiemelni, és joggal teheti, mert bár 2006-os könyvemben tárgyaltam ezt a témát, a disszertációban erről csak nagyon tömören írtam. Itt csak arra hívom fel a figyelmet, hogy bár egyes országokra vonatkozó publikációk léteznek, ezt a rendkívül bonyolult folyamatot komplex módon, a teljes nyugati baloldal helyzetét vizsgálva, s főleg: mindezt *elsődleges források* alapján még senki sem dolgozta fel, így a negatív hatás valódi mértékét és mibenlétét egyelőre pontosan nem ismerjük. Emellett azt is érdemes megfontolni, hogy a közvetlenül 1956 után, illetve az 1960-as évek elején-közepén végbement széleskörű baloldali kiábrándulás okaiban valószínűleg kibogozhatatlanul összekeveredett két fontos elem: a magyar forradalom leverése, és Hruscsovnak

az SZKP XX. kongresszusán, 1956 februárjában elmondott, a sztálinizmus bűneit leleplező, már 1956 tavaszán világszerte ismertté vált, s így már nem is olyan titkos beszéde.

1956 hosszú távú hatásával kapcsolatban fenntartom, hogy a magyar forradalom nem volt a Szovjetunió „első koporsószöge”, (ezt a közkeletű fogalmazást nem opponensem használja, ő „jövőjét rongáló hosszú távú hatás”-ról ír – 8. o.) Érdemes itt megjegyezni, hogy ha lett volna ilyen összefüggés, akkor is az elsőség az 1953-as berlini felkelésé lenne. Ez a tétel már 1996-ban is gondot okozott, és az erre vonatkozó mondatot ki is kellett hagyni az akkor megjelent első könyvemből, szerencsére ugyanez a tétel egy másik megfogalmazásban elkerülte a figyelmet, így az benne maradt a szövegben. Opponensem most azzal érvel, hogy a Szovjetunió végül a fegyverkezési versenybe rokkant bele, (9. o.) amivel (más tényezők hozzáadásával) egyetértek, ennek viszont nem volt köze 1956-hoz, vagyis ha nem lett volna forradalom 1956-ban, a Szovjetunió sorsa akkor is ugyanígy alakult volna.

Opponensem figyelmeztet, hogy 1956-ban „nem Nagy Imre rendíti meg a kommunista párt hatalmi monopóliumát” (9. o.) ahogyan szerinte írtam, hanem Rákosi terrorrendszere volt a felelős a válság kialakulásáért. Ebben természetesen egyetértünk, de én nem is erről, vagyis *nem '56 okairól* írtam az idézett helyen, hanem arról, hogy az 1956 után berendezkedő új vezetés milyen tanulságokat vont le *a maga számára*. A radikális reformoktól való tartózkodás így fontos részét képezte a kádári politikának, maga Kádár pedig 1968 márciusában a drezdai hatoldalú találkozón kifejezetten az 1956 őszt megelőző reformfolyamat rendkívül veszélyes természetének részletes elemzésével igyekezett Dubčeket eltántorítani hasonló hibák elkövetéséről, konkrétan is jelezve, hogy „ezek az események önök közül bárkiből Nagy Imrét csinálhatnak”, (Disszertáció 197. o.) ami Nagy Imre sorsának ismeretében meglehetősen erőteljes figyelmeztetés volt.

Opponensem megkérdőjelezi, hogy valóban beszélhetünk-e Kádár kezdeti optimizmusáról Dubčekkel kapcsolatban 1968. január végén (9–10. o.). Szerintem igen, és ezt a jelenleg ismerhető össze forrás alapján mondom, s itt fontos hangsúlyozni, hogy 1968. január végén még nem sok minden történt Csehszlovákiában, ami alapján ne lehetett volna remélni, hogy – különösen az 1956-os tapasztalatok birtokában – az új prágai vezetés megfelelő keretek között fogja tartani a reformokat. Abban viszont egyetérték Pritz Pállal, hogy a kívánsággondolkodás mindvégig fontos szerepet játszott Kádár magatartásában, olyannyira, hogy még július közepén, miután végül nagy nehezen áldását adta egy esetleges intervencióra, még mindig abban reménykedett, hogy az végül elkerülhető lesz.

Opponensem nem ért egyet az 1980 januári válság összegzésével (11. o.), vagyis azzal, hogy a január 29-i drámai PB ülés jelentené Kádár politikai bukásának *kezdétét*. Ilyesmit persze igen nehéz, sőt valójában lehetetlen hitelt érdemlően bizonyítani, ezt a megállapítást én arra alapozom, hogy 1956 óta Kádár ekkor *először* került teljesen nyíltan szembe az egész Politikai Bizottsággal, mégpedig egy kardinális kérdésben, a Moszkvához való igazodás kényszerének mértékét illetően. Mivel itt egy hosszabb és bonyolult belső folyamatról van szó, szerintem ez nincs ellentmondásban azzal, hogy az ezt követő években a magyar külpolitika Kádár vezetésével jelentős sikereket ért el. Bár nem állt szándékomban „zengeni” (12. o.) e sikereket (a „zengés” általában sem erős oldalam), és csupán egyszerű tényeket foglaltam össze, megfogadom a tanácsot az óvatosabb fogalmazásra, és további kutatásaim során igyekszem majd több „fogást találni” a külpolitika alakítóin és végrehajtóin. Egyelőre azonban, bár nem kevés kutatást végeztem már eddig is, csak arról győződhettem meg, hogy 1980 és 1985 között a magyar külpolitika valóban kivételesen fontos szerepet játszott a kelet–nyugati párbeszéd fenntartásában, ehhez most csak annyit tennék

hozzá, hogy ez a kivételes pozíció természetesen a „vakok között félszemű a király” modell alapján jött létre.

Végezetül a források használata illetve formai problémák tekintetében a legtöbb kérdésben elfogadom Pritz Pál bírálatát és köszönöm, hogy ezekre felhívta a figyelmemet. A disszertáció könyv alakban történő tervezett megjelentetése során mindezek nagy hasznomra lesznek. Itt csupán annyit jegyzek meg, hogy a Magyar Országos Levéltár esetében, ahonnan az általam felhasznált iratok döntő többsége származik, részletesen megadtam a kutatott fondok listáját, de jogos igény, hogy ezt megtegyem a külföldi archívumok esetében is. Orosz nyelvű forrásokat itt valóban nem használtam, ennek oka, hogy a vizsgált időszakra vonatkozóan ezek főleg 1956-ról, illetve a Gorbacsov-korszakról állnak rendelkezésre, mégpedig nagy mennyiségben, ezek azonban mind hozzáférhetők magyar vagy angol fordításban. A készülő könyv azonban 1945–1991 között fogja tárgyalni ugyanezt a témakört, így ahhoz az 1944–1953 közötti időszakra vonatkozóan orosz nyelvű dokumentum-kötetekben¹ rendelkezésre álló nagy mennyiségű iratot is fel fogom használni. A memoárok besorolása az elsődleges források közé szándékos volt, mivel csak néhányat használtam, így nem akartam külön rovatot nyitni ezeknek. Ugyanakkor, bár sajátos jellegűek, mégiscsak elsődleges forrásoknak tekintetők, hiszen nem tudományos feldolgozások.

¹ G. P. Murasko. ed. *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah roszszijszkih arhivov 1944–1953*. 1. tom. 1944–1948 gg., 2. tom. 1949–1953 gg., Moszkva – Novoszibirszk, Szibirszkij kronograf, 1997–1998; T. V. Volokitina et al., eds., *Sovetskii faktor v Vostochnoi Evrope 1944–1953. Dokumenti*. Vol. I, 1944–1948. Vol. 2: 1949–1953, Moszkva, ROSSPEN, 1999, 2002.

Szilágyi István szintén 14 oldalon foglalta össze véleményét, de szerencsére ennek csak egy kisebb része olyan bíráló, amelyre válaszolnom kell. Mindenekelőtt nagy örömmel konstatalem, hogy a nemzetközi kapcsolatok jeles kutatójaként elfogadja legtöbb újításomat, mint az enyhülés koncepcióm, a válságok kategorizálása, a Mikojan-doktrína, a magyar külpolitika hármas determinációja, a szovjet blokkon belül a biztonság érdekelt és a gazdaság orientált alblokk megkülönböztetése, a konstruktív lojalitás kategóriája, a Brezsnyev doktrína lebegtetése és a Breszt-Litovszk szindróma.

Opponensem két fontos megjegyzést tesz a válságok megkülönböztetésével kapcsolatban. Az általam pseudo-válságoknak nevezett esetekben felveti, hogy ezeknek is „lehetnek gazdasági és az együttélést lényeges mértékben befolyásoló világpolitikai következményei” (4. o.), így ezeket is érdemes vizsgálni. Ezzel teljesen egyetértek, és a további munkám során törekedni fogok erre. A valódi válságok esetében pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy azoknál az „uralmi-befolyásolási zónák és térségek tekintetében kialakult status quo esetleges és lehetséges megváltoztatásáról” (5. o.) volt szó, ezért nem véletlen, hogy a másik fél azt nem tolerálhatta. Ezzel annál is inkább is egyetértek, mert máshol magam is pontosan ugyanerről írtam², így ezt feltétlenül be fogom építeni a válságokról szóló érvelésbe.

Opponensem az 1956-os magyar forradalom nemzetközi hatásairól szólva kiemeli, hogy ez az USA külpolitikai stratégiájának megváltozásához és a felszabadítási doktrína sutba dobásához vezetett. Ez így van, de itt fontos hangsúlyozni, hogy itt valójában nem *kiváltó*, hanem *katalizátor* szerepről van szó. Az amerikai vezetés ugyanis az 1956 júliusában elfogadott NSC 5608/1. sz. stratégiai dokumentumban egyértelművé tette, hogy „Kelet-Európában csak

² Békés Csaba: Szuperhatalmi politika a hidegháborúban, 1945-1962. *Magyar Tudomány*, 2008. 1. sz. 292-300.

evolúciós, nem pedig revolúciós fejlődés hozhat némileg nagyobb szabadságot a régió népeinek. Ennek megfelelően az amerikai politika céljaként a nemzeti kommunista rendszerek kialakulásának támogatását nevezték meg.” (Disszertáció 97–98. o.) Vagyis ez a váltás 1956 nyarán az elvi politika szintjén már megtörtént, a magyar forradalom példája viszont felgyorsította és visszafordíthatatlanná tette ezt a folyamatot.

Opponensem idézi Salvador Madariaga spanyol filozófus és politikus 1959-ben írt elemzését (6–9. o.), amelyben azt veti fel, hogy a magyar forradalom idején a nyugatnak valamilyen módon be kellett volna avatkoznia. Ilyen, vagy hasonló „mentőcsomagot” számos nyugati értelmiségi ajánlott a döntéshozók figyelmébe, és kért számon rajtuk a forradalom leverése után. Ezekkel a fő gond, hogy a nemes céloktól vezérelt, morális alapon megfogalmazott javaslatok valójában „ugrás a sötétbe” típusú politikai cselekvésre ösztönözték a döntéshozókat, a beavatkozással járó felelősséget viszont nem nekik, hanem a politikusoknak kellett (volna) viselni. Itt valójában arról az alapvető és feloldhatatlan ellentmondásról van szó, hogy az európai status quo megváltozhatatlanságára alapozott hidegháborús rendszer *morálisan* elfogadhatatlan volt, *politikai-stratégiai* értelemben viszont mégis ez biztosította a béke fenntartását és a világháború elkerülhetőségét.

Szilágyi István a hidegháborús időszak szakaszolására vonatkozóan ismerteti az általam javasolt új modellt (3. o.) , s mivel nem bírálja azt, úgy vélem, elfogadja azt egy lehetséges „olvasatként”. Én hasonlóan vagyok az általa felvázolt geopolitikai alapú szakaszolással (9. o.), amely a saját rendszerén belül számomra is teljesen logikusnak tűnik.

Opponensem felveti, hogy *abszolút* értelemben vett szuverenitásról a 20–21. században nem lehet beszélni (11. o.), ezzel teljesen egyetértek, és ennek megfelelően fogom finomítani az ezzel kapcsolatban idézett tézisemet a magyar külpolitikára vonatkozóan. Hasonlóan, javasolja a nagyhatalmi beavatkozási

mechanizmus globális és összehasonlító vizsgálatát, beleértve a demokratikus berendezkedésű államok intervencióit is. Ez is feltétlenül megszívlelendő tanács, így a hidegháborús korszak nemzetközi válságainak vizsgálatánál a jövőben erre is törekedni fogok. Végül köszönöm, hogy opponensem felhívta figyelmemet Raoul Castex gravitációs központ teóriájára (12. o.), azt a gorbacsovi korszak elemzésénél hasznosítani fogom.

Végezetül még egyszer köszönöm opponenseimnek disszertációm méltatását és az azzal kapcsolatban megfogalmazott konstruktív bírálatukat.

Budapest, 2014. május 25.

Békés Csaba

Tudományos főmunkatárs

Egyetemi tanár